

LEGENDÁS CSONTOKTÓL EGY MATRÓZLÁZADÁSIG

Huszonnégy írás a múlt és a történeti források kapcsolatáról
a hatvanéves Grüll Tibor köszöntésére

Szerkesztette: Benke László

KALLIGRAM

Legendás csontoktól egy matrózlázadásig

Huszonnégy írás
a múlt és a történeti források kapcsolatáról
a hatvanéves Grüll Tibor köszöntésére

Szerkesztette: Benke László

KALLIGRAM
2024

Tartalom

Felköszöntő előszó	5
--------------------------	---

I. Görögség

Patay-Horváth András Pelops legendás lapockacsontja és Orestés csontjai a politikai propaganda szolgálatában	11
Németh György Sékómák a görög piacokon	19
Kárpáti András Szép-e a győztes? Chorégia-émlék – vázaképen	28
Lindner Gyula Athén és az iónok a peloponnésosi háború idején	41
Kató Péter A szabadság borostyánkoszorúja: megjegyzések egy hellénisztikus kori eretiai felirathoz	49
Rugási Gyula A hagyomány rejtekútjai: Ibn Sziná kommentártöredéke a Metafizika A-könyvéhez	54

II. Rómaiság

Takács Levente A (termő) föld osztályozása az ókori Rómában	69
Szabó Ernő Közöletlen feliratos római sírsztélétöredék a pécsi Janus Pannonius Múzeumból	77
Hegy W. György Szarvak és hatalom, Liv. I. 45. 1–7	89
Mark Wilson The Calendar Decree of Asia, the New Testament, and a Recent Discovery in Metropolis	97
Boaz Zissu, Danny Bickson, Dvir Raviv Archaeological Explorations at the Shalmon Spur in the Jerusalem Hills	110

III. Zsidóság

Szántó Zsuzsanna	
A <i>sabbat</i> és az egyiptomi zsidók	129
Berde Imre	
Megjegyzések a templomi adó újszövetségi numizmatikájához a Tóra és a rabbinikus szabályozás tükrében	137
Finta Szilvia	
Az ötödik pohár: Illés próféta és a megváltás	145
Benke László	
A héber ábécé cseréje az apokrif és a rabbinikus emlékezetben	156

IV. Kereszténység

Besztercei Márk	
„...μάλιστα δὲ οἱ ἐκ τῆς Καίσαρος οἰκίας” – A Filippi 4,22 lehetséges értelmezései a historiográfia tükrében	171
Herger Csabáné	
A <i>decretum Gratiani</i> , avagy hogyan vált az „istenszülő” anya házassága a kánoni házasságfogalom példájává?	180
Kulcsár Árpád	
„Mindhalálig harcolok a törökök istene ellen”: Luther Márton és az iszlám	189

V. Modern jövevénység

Szarka Lajos	
A zsidóság megtelepedése Keszthelyen a 18. században	201
Vitári Zsolt	
„A Magyarországra menő német gyarmatosok a bajor, sváb, frank és rajnai kerületek legalább való söpredékéből valók”	212
Rákóczi István	
Egy globális hajó lokális történetei: lisszaboni kitérő	220
Levezető karcolat	232
Abstracts	236
Az ünnepelt és a szerzők	245

Közöletlen feliratos római sírsztélétöredék a pécsi Janus Pannonius Múzeumból

A római kori síremlékek nem csupán sírjelölő funkciót tölthettek be. Fontos céljuk volt a holtak emlékezetének megőrzése, így lehetőleg feltüntették rajta mindazt, ami értékrendjük szerint felidézte az elhunyt személyét, jelezte a társadalmi hovatartozását, a szűkebb közösségében betöltött szerepét, és nem utolsósorban utalt a hitére, a transzcendenshez való viszonyára. E kőemlékek nem csak felirataikon keresztül vallanak az elhunytól és annak koráról, díszítésük is fontos információt hordoz. Noha az ókori szemlélő számára egyértelmű és világos volt, hogy mit akarnak „mondani” a holtak, üzenetük a 21. század embere számára olykor nehezen értelmezhető. Ha „a múlt valóságának” megértésére törekszünk, elsődrendű feladatunk e források közzététele. 2023 nyarán felkérést kaptam, hogy vegyek részt a pécsi Janus Pannonius Múzeum Széchenyi téri épületének udvarában található római kőtár újrendezésében. A lapidáriumba szánt kőemlékek válogatása során komoly fejtörést okozott egy mind ez ideig közöletlennek tűnő, töredékes római sírsztélé provenienciájának tisztázása. A darabon leltári számot nem találtam.¹ A múzeumi munkatársak visszaemlékezése szerint a kőemlék 2009-ig a Baranya vármegye történetét az őskortól a magyar honfoglalás koráig bemutató állandó kiállításban kapott helyet a Széchenyi téri épület emeletén, a *Pécs a római korban (Sopianae)* elnevezésű V. teremben.² A 2009-ben lebontott kiállítás 1973-ban készült el, ám a stélé eredetileg nem szerepelt a tárlatban.³ Noha a múzeumi nyilvántartásban nem lelhető fel információ a kiállításba kerülés körülményeire vonatkozóan, a sajtó kutatás eredményre vezetett. 1986. március 11-én az *Esti Hírlap* közölte elsőként a következő MTI-hírt:

Hosszú időn át egy 1700 éve faragott római sírkövön járkáltak a pécsváradia. A negyvenszer nyolcvan centiméter nagyságú márványlap a járdába volt beépítve, díszített oldalával a földre ágyazva, senki sem sejtette, hogy történelmi értékű kővön tapos. Ma már felderíthetetlen, milyen úton-módon, hány kézen át került a sírkő valamelyik római temetőből az egyik

* A tanulmány a *Tekerics a kézben – Kísérlet a római sírábrázolások egyik gyakori ikonográfiai motívumának értelmezésére* című projekt támogatásával készült (NKFIH, K 135317). A kutatócsoport vezetője Prof. Dr. Grüll Tibor, az MTA doktora, egyetemi tanár.

¹ A kőemlék jelen feldolgozásnak köszönhetően 2023. októberében kapott leltári számot: R.2023. 17. 1.

² Az egykori emeleti kiállítás alaprajzához: Bándi *et al.* 1973, borítólap belső oldala.

³ Vö. Bándi *et al.* 1973.

pécsvárad portára, ám a szerencsés véletlen végül is napvilágra hozta az értékes régiséget. Felfedezője, a kő földben lévő oldalát díszítő emberi alakokat és írásjeleket látva, nyomban értesítette a pécsi Janus Pannonius Múzeumot, amely meg is vásárolta tőle a leletet. Katona Győr Zsuzsa régész véleménye szerint egy III. században élt római házaspár sírján állhatott a kő. A művészi ábrázolás képzett, gyakorlott faragóra vall, s igen jó minőségű az anyag is – »importált« márvány. A házaspár portréja alatt a halotti lakoma kellékei láthatók, köztük egy nagyméretű üvegpalack, hasonló ahhoz, amilyent néhány éve találtak egy pécsi ásatáson, továbbá egy érdekes tárgy, amelynek a rendeltetése ismeretlen. Az írásjelek többsége elpusztult, csak a férfi és női név utolsó betűi maradtak fenn. Eredetileg színes volt a kő, még most is – tizenhét évszázad múltán – látszanak a festéknyomok a nő haján.⁴

Néhány hónappal később, 1986 júniusában a pécsvárad sztlélé bekerült a Janus Pannonius Múzeum állandó régészeti kiállításába, erről a *Szabadság* hasábjairól értesülhetünk.⁵ A múzeumi *Gyarapodási naplóban*, illetve a *Leltárkönyvben* nincs nyoma a kiállított feliratos sírkőnek.⁶ Nem közölte Sz. Burger Alice a *Corpus signorum imperii Romani: Ungarn* 1991-ben megjelent 7. kötetében,⁷ ugyancsak kimaradt a *Tituli Romani in Hungaria Reperti: Supplementum* kötetből.⁸ Nem szerepel a Pécsvárad régészeti emlékeit feldolgozó tanulmányban,⁹ továbbá a Sopianae és Sopianae környéki feliratok legújabb jegyzékében sem, noha utóbbi a múzeum ismeretlen lelőhelyű feliratos köveit is számba veszi.¹⁰ Nem vette fel a sztlélé Gáspár Dorottya a 993 db, Magyarország területén előkerült római síremléket feldolgozó katalógusába.¹¹ Ortolf Harl 2006-ban az állandó régészeti kiállításban készített fényképeket a sírkőről a *Lupa*-adatbázis számára, amelybe 10982 számmal került be a kőemlék – tévesen pécsi lelőhellyel.

Az MTI-hír szerint a töredékes sztlélé egy magánszemély találta a portáján a járda felbontása során másod-, vagy sokadlagos helyzetben. Pécsváradról mindeddig csak a bencés kolostorból kerültek elő építőanyagként újrafelhasznált római faragványok (és több római téglá is),¹² ám a kolostorerőd területén nem ismert római előzmény.¹³

⁴ *Esti Hírlap* 1986, 31(59): 4. Lásd még: *Magyar Nemzet* 1986, 49(60): 6; *Dunántúli Napló* 1986, 43(70): 5; *Szabad Föld* 1986, 42(13): 6; *Kelet-Magyarország* 1986, 43(73): 2.

⁵ *Szabadság* 1986, 96(24): 21. Sikerült felvennem a kapcsolatot a sajtónak nyilatkozó Katona Győr Zsuzsával, a múzeum egykori római koros régészével, aki megerősítette az újságcikkben foglaltakat. Ezúton is köszönöm a segítségét.

⁶ Köszönöm az információt Oberling-Jeles Lilla gyűjteménykezelő régésznek.

⁷ Vö. CSIR U 7.

⁸ Vö. Kovács 2005, 178–205.

⁹ Gábor 2001.

¹⁰ Gábor *et al.* 2004, 274–276, Nr. 1–37 („Inscribed Stones from Sopianae”), Nr. 38–40 („Inscribed Stones from the Near Vicinity of Sopianae”), Nr. 41–45 („Inscribed Stones of Unknown Provenance in the Janus Pannonius Museum”).

¹¹ Gáspár 2016, 145–769.

¹² Egy sírsztlélé töredéke a kaputorony nyugati zárófalában (Kárpáti 2001, 54, 58, 2. kép). Hat közöletlen darab Bodó Balázs 2002–2004-es ásatásából: sírkőtöredékek (*Lupa* 11006, 11007, 11008, 11009), sírsztlélé feliratos mezőjének töredéke (*Lupa* 11010), oltártöredék (*Lupa* 11012).

¹³ Kárpáti 2001, 54.

A jobb és bal oldalon, alul és felül egyaránt töredékes darab legnagyobb magassága 75 cm, legnagyobb szélessége 39 cm, vastagsága 19 cm. Anyaga fehér márvány.¹⁴ Hátoldalát simára csiszolták. A sztélé építőanyagként történő újrahasznosításakor a darabolást rendkívül gondosan végezték el, a csonka darab hátoldalának élszögei derékszögek. Következésképpen a hátlap esztétikus kialakítását tartották szem előtt a „*spolia*-képzés” során (1. ábra).

1. ábra: A pécsváradi sztélé-töredék elő- és hátulnézetben¹⁵

A mélyített fő képmezőből egy felnőtt nő és egy felnőtt férfi félalakos ábrázolása, valamint egy gyermek mellképes ábrázolásának töredéke maradt meg. Utóbbira csupán a nő jobb alkarja alatt megfigyelhető váll-, avagy könyöktöredékből következtethetünk. A nő fejét eredetileg egyszerű, díszítetlen, szoros főköttő fedhette,¹⁶ legalábbis a fejfedő fülek

¹⁴ A kőanyag ásványtani meghatározására, petrográfiai laborvizsgálatokra nem volt lehetőségem, de a kristályos-szemcsék alapján valódi márványnak tűnik.

¹⁵ A szerző fotói.

¹⁶ Rothe 2012, 209, Fig. 54/H7, Map 7 („Tight, plain bonnet” / „enge, schlichte Haube”).

fölött megmaradt részletei erre utalnak. A női fejfedő látványos és karakterisztikus eleme Pannoniában (és a Duna-vidéken) a prerómai viseletnek. Még a 3. században is felveszik a teljesen római öltözképhez az egykori tradicionális viselet egyetlen továbbélő elemeként.¹⁷ Engedve a római divatnak, a főkötő alól kilátszik¹⁸ a pécsváradi sírsztélé nőalakjának dinnyegerezdekbe rendezett¹⁹ haja. Nagy, kerek szemei nyitottak, a szemhéjak látszanak, de a pupilla és az írisz nincs kidolgozva, ezek legfeljebb festve lehettek. Orra leerve, ajka lefelé görbül, álla kerek, enyhén tokás. Az arc egyéni vonásainak kifaragása arra utal, hogy tényleges portréről van szó. Fülbevalójának (*inaures*) felső része négyzetes alakú. A dobozfoglalat zárt, a befoglalt gyöngyöt, követ vagy üvegpasztát teljesen körülöleli. Az ékszer összképét az alsó rész három csüngős tagja teszi látványossá. Ez a „kombinált, csüngős típus” elsősorban a Pannoniától keletre eső területeken gyakori, a 2. század végétől kedvelt, népszerűsége a 3. században tovább fokozódik.²⁰ A nyakát szorosan körbeölelő nyaklánc (*monile*) szögletesre csiszolt, a hossz tengelyükben átfúrt gyöngyökből készült. Ruházata *tunica manicata*, a nyaknál V-alakú redővel, amely az anyag finomságára utalhat.²¹ A nyakkivágás csónak alakú. A tunika fölött könnyedén a vállakra vetett vállkendőt visel, amely nincs összefogva. Ezt a mindkét vállon szimmetrikusan elhelyezett vállkendőt meg kell különböztetnünk a római módon, aszimmetrikusan viselt *pallától*.²² Jobb csuklóján sodrott karperec.²³ Az aquincumi anyag tükrében a karperecviselés a császárkor első évszázadaiban nem volt divatban. A tradicionális öltözet elhagyásával párhuzamosan, a 3–4. század folyamán vált kedvelté.²⁴ A sodrott karperec pedig kizárólag a 3–4. századra jellemző.²⁵ A nő jobbát a mellette lévő férfi fogja jobb kezével (*dextrarum iunctio*), ám míg a férfi mind az öt ujjával ráfog a nő kézfejére, a nő ujjai kinyújtva maradtak. A férfi bal vállán megfigyelhető csuklótöredék alapján a nő a bal kezét átkaroló mozdulattal a férfi vállán nyugtatta.²⁶ A pécsváradi sírkő nőalakjának fülbevalójával és nyakékével megegyező típusokat visel a *Lupa* 650 pécsi sírsztélé leányalakja. Ugyanez a fülbevalótípus, valamint főkötő figyelhető meg a *Lupa* 645 pécsi sírkő nőalakján (2. ábra).

¹⁷ Rothe 2012, 193.

¹⁸ Láng 1919, 213. Lásd még: Rothe 2012, 193.

¹⁹ A „Melonenfrisur” / „melon-frisur”-hoz: Ziegler 2000, 45–58.

²⁰ Facsády 2007, 55 = Facsády 2009, 76, 83 (IX. típus); Facsády 2008, 232 („Two-part earring with box setting”).

²¹ Gáspár 2016, 107–108.

²² Rothe 2012, 191–192. Lásd még: Láng 1919, 238; Gáspár 2016, 111–112.

²³ Facsády 2009, 47, 52–53 („Twisted bracelet”), 50. Néhány további példa Pannoniából: *Lupa* 647 (Pécs); 3997, 4003 (Dunaújváros); 9843 (ismeretlen lh.); 730 (Budapest–Lepence); 4344 (Sremska Mitrovica); 2273 (Tadten), valamint Mráv 2009, kat. 8, 8. kép. Utóbbi alsóhetényi sírsztélé a fülbevaló szempontjából is szoros párhuzam.

²⁴ Facsády 2009, 45, 50.

²⁵ Facsády 2009, 47, 52–53.

²⁶ Az átkaroló mozdulat és a *dextrarum iunctio* gesztusához: Davies 1985, 632–635; Mander 2012.

2. ábra: A pécsváradi, valamint a pécsi Lupa 645 és 650 sírsztélék portréi²⁷

A férfi haja rövid, orra leverve. Mandulavágású szemei nyitottak, szemhéjai látszanak, de a pupilla és az írisz nincs kidolgozva, ezek legfeljebb festve lehettek. Rövid szakállt és bajuszt visel. A felső ajkát a bajusz eltakarja, alsó ajka lefelé görbül. Ruházata *tunica manicata* és köpeny (*sagum*), az utóbbit a jobb vállán korongfíbula tartja, a bal vállra pedig vissza van hajtvva.²⁸ Bal kezében zárt irattekercset (*volumen*) tart. A tekercs egy *columnából* áll,²⁹ a tekercstartónyélnék (*umbilicus*) nincs nyoma.³⁰ A tekercset tartó bal kezének mutatóujja kinyújtva.³¹ A bal kézfej sérülése miatt a gyűrűviselés tényét nem lehet megállapítani.

A fő képmező és a feliratos mező közötti mélyített, keskeny sávot *tripus*-jelenet (ún. áldozati jelenet)³² díszíti. A *tripus*-jelenet a birodalom szerte elterjedt halotti lakomaábrázolás³³ egy kiragadott részlete és kifejezetten Pannoniára jellemző.³⁴ Nem eldöntött kérdés, hogy faragástechnikai okok miatt leegyszerűsített megfogalmazásról, vagy a helyi szepulkralis tradíció szempontjából értelmezhetetlen részek elhagyásáról van szó.³⁵ A jelenet megmaradt részének bal oldalán háromlábú asztal (*mensa tripes*), a *mensa* bal oldala sérült. Az asztal

²⁷ A szerző fotói.

²⁸ A köpenyszerű ruhadarabokhoz összefoglalóan Pannonia viszonylatában: Gáspár 2016, 109–111; Handy – Pochmarski 2020. A közép-Duna-vidéki tartományok tekintetében: Rothe 2012, 159–165.

²⁹ A kézben tartott íróanyagok tipológiájához: Agócs *et al.* 2021, 2021. 29–30.

³⁰ Az *umbilicushoz*: Grüll – Szabó E. 2022, 42–44.

³¹ A tekercsekhez kapcsolódó gesztusnyelvhez: Agócs *et al.* 2021, 32.

³² Az „áldozati jelenet” elnevezés tudomásom szerint Rómer Flóris alkalmazta elsőként (Desjardins – Rómer 1873, 89, Nr. 160), amely azóta általánosan használt a hazai és részben a nemzetközi irodalomban is („pannonische Opferszene” / „pannonische Totenopfer”). Az elnevezés kritikája: Zinn 2001, 197–198; Tóth E. 2006, 77; Gáspár 2016, 94; Kremer 2019, 166. További megjelölések: „pannonische Opfertischszene” Diez 1961 = Diez 2006, 108–109; „pannonische Totenmahl” Čremošnik 1959, 220, Bianchi 1973, 155; „Pannonian banquet” (Dunbabin 2003a, 108, Stewart 2009, 255); „Tripus-Szene” Zinn 2001, 197–198; „a »nagy tripus« jelenet” Tóth I. 2009, 14.

³³ A halotti lakomaábrázolás („Totenmahl” / „funeral banquet”) regionális változataihoz: Stewart 2009.

³⁴ Az összefüggést Arnold Schober ismerte fel (Schober 1914, 223), majd Oroszlán Zoltán fejtette ki részletesen (Oroszlán 1918, 8–13). A magyarországi előfordulások – ma már kiegészítésre szoruló – összeállítása: Burger 1959.

³⁵ Előbbi mellett: Láng 1927, 77; Burger 1959, 10; Mócsy 1990, 251; Agócs 2011, 9. Utóbbi mellett: Čremošnik 1959, 223; Erdélyi 1974, 29; Tóth I. 2009, 14–19; Beszedes 2020, 179. Mindkét lehetőséget felveti: Oroszlán 1918, 13; Bianchi 1973, 159–161. A jelenet deszakralizált, profán értelmezése mellett érvel: Kremer 2019, 171.

magassága a jelenet kanonikus formáján megszokotthoz képest némileg kisebb. Az asztal-lábak a „kecskeláb” típust formázzák, a lábak középvonalában merevítő keresztléc. A felül-nézetben ábrázolt asztallap ovális alakú. Az asztallapon ugyancsak felülnézetben ovális ala-kú szervírozó tál, rajta közepén talpas edény (esetleg gyümölcskosár) oldalnézetben, jobbra hal felülnézetben. Az asztaltól jobbra egy férfi, akit a magyar kutatás általában *camillus*nak nevez – helytelenül.³⁶ A szolgálattevőt frontális nézetben ábrázolták, haja rövid, arca leve-ve, szakálltalannak tűnik. A fejét enyhén az asztal felé fordítja. Jobb kezében, fejmagasság-ban poharat tart („borkínáló” gesztus).³⁷ Bal vállán kendő (*mappa / mantele*),³⁸ csípőtájékra emelt bal keze leerve, baljával eredetileg bizonyára a kendőt markolta. Széles nyakkivágá-gús, térdig érő *tunica manicatát* visel. A combok megfaragása miatt a *tunica* anyaga vékony-nak hat. A szolgálattevőtől jobbra nagyméretű edény, amely a férfi mellvonalával egyforma magasságú. Az edény egyfűlű, gömbölyded hasú, tölcséres nyakú korsó. A fül felül, a kor-só szája fölé emelkedve befelé forduló volutában zárul.

A korsótól jobbra két hengeres tárgy, magasságuk a férfi vállvonaláig ér. Két talpgyűrűvel és egy nyakgyűrűvel rendelkeznek. A hengereket kónikus fedők zárják, amelyek egy-egy ki-sebb kúpban végződnek. A szorosán érintkező hengereket a nyakgyűrűk alatt rögzített fo-gantyú köti össze. Pannoniában a pécsváradi sztélé ábrázolásával megegyező tárgyakat ta-lálunk a *mensa tripes* mellett egy Velika Nedelja-i, valamint egy Zgornja Hajdina-i szarko-fágon, két pécsi és egy esztergomi sírsztélén (3. ábra).³⁹

3. ábra: A *mensa tripes* mellett ábrázolt tárgyak a pécsváradi, valamint a Lupa 641, 5295, 3781, 5997 emlékeken⁴⁰

Hasonló tárgyakat figyelhetünk meg két črnomelji, egy pécsi és két óbudai sztélén az-zal a különbséggel, hogy ezek esetében a két érintkező tárgynak közös a fedele.⁴¹ Korábbi

³⁶ A *camillus*, *camilla* kifejezések használata kimondottan a magyar szaknyelv sajátja, tudomásom szerint Sz. Burger Alice nevezte így elsőként a jeleneten megfigyelhető szolgálattevőket (Burger 1959). Noha e terminus technikus alkalmazása nem indokolt (kritikája: Petruț – Mustață 2010, 172, 175–176; Gáspár 2016, 90–94), olykor az újabb irodalomban is elő-fordul: pl. Fehér – Kovács 2017, 16; Agócs 2019, 304; Beszédes 2020, 486. A férfi szolgálattevő *famulus*, azaz háziszolga megnevezéséhez: Mráv 2009, kat. 14, 13. kép.

³⁷ Dunbabin 2003a, 150–156, különösen: Fig. 87, Pl. IX; Dunbabin 2003b, különösen: Fig. 3, 6, 9.

³⁸ A *mappa / mantele* használatához: Siebert 1999, 108–110.

³⁹ Lupa 3781, 5295, 641, 643, 5997.

⁴⁰ A szerző fotói, valamint Lupa 5295, Abramić 1925, Abb. 11 és Lupa 5997 alapján.

⁴¹ Lupa 3791, 3792, 752, 2852, 10559.

meghatározásuk meglehetősen ellentmondásos, felmerült a fűzfakosár,⁴² a szalmaedény,⁴³ a kettős edény,⁴⁴ a kettős lámpás,⁴⁵ az oltár,⁴⁶ a *cippus*,⁴⁷ a világítótornyocska,⁴⁸ a kerek szék⁴⁹ és a kettős kosárüveg⁵⁰. Véleményem szerint az utóbbiról van szó, ami alátámasztható a birodalom egyéb területein előkerült, részletgazdagabb ábrázolásokkal.⁵¹ Különösen beszédesek azok a jelenetek, amelyekben fedél nélkül látható a kettős kosárüveg, így kilátszik az üvegpalcok szája (4. ábra / II–III). Tartalmukat illetően Katherine M. D. Dunbabin borra,⁵² Bojan Djurić borra és vízre gondolt,⁵³ míg Rita Amedick szerint aromákat tartalmaztak, amik a palackok kinyitásakor kellemes illatot árasztottak.⁵⁴

4. ábra: Kettős kosárüveg a mensa tripes mellett egy beiruti és egy Porto Torres-i szarkofágon, valamint a Szent Péter és Szent Marcellinus-katakomba egyik festményén⁵⁵

A megszokott forma szerint ismétlődő pannoniai *tripus*-jeleneten az asztal az ábrázolás középpontjában található,⁵⁶ bal oldalán női, jobb oldalán férfi szolgálattévővel. Következésképpen a pécsváradi sztélén a jelenet bal oldala letört, a sztélé bal fele teljesen hiányzik. Így a fő képző hiányzó részén a két felnőtt és a gyermek mellett bizonyosan szerepelt még legalább egy személy portréja.

⁴² Burger 1959, 9.

⁴³ Hoffiller – Saria 1938, 197, Nr. 446.

⁴⁴ Gáspár 2016, Nr. 244, 280, 283.

⁴⁵ Nagy 1945, 168; Diez 1948, 159, Nr. 15; *CSIR U 7*. Nr. 24; Gojković 2014, 149; *Lupa* 641, 5997, 10559, 3781 (F. Harl).

⁴⁶ Šašel Kos 1997, 413, Nr. 148; *TitAq II* 615=767 (Németh).

⁴⁷ Gojković 2014, 148; Djurić 2001, 47; *Lupa* 5295 (F. Harl).

⁴⁸ Nagy 1945, 169–170, 172; *TitAq II* 853 (Németh).

⁴⁹ Saria 1933, 19, Nr. 18; Hoffiller – Saria 1938 222, Nr. 487; Šašel Kos 1997, 401, Nr. 142; Lovenjak 1998, 303, Nr. 158 és 321, Nr. 168.

⁵⁰ Abramic 1925, 50, Nr. 12 („Flasche in Strohflecht“); Djurić 2015, 94 („a pair of flasks for wine and water in wicker containers“).

⁵¹ Későrómai szarkofágok lakomajelenetein: Amedick 1991, Kat. 10, Taf. 37,7; Kat. 124, Taf. 14,2; Kat. 133, Taf. 9,5; Kat. 138, Taf. 11,2; Kat. 174, Taf. 11,1; Kat. 228, Taf. 18,1; Kat. 244, Taf. 35,2; : Kat. 263, Taf. 10,4; Kat. 272, Taf. 19,2; Kat. 300, Taf. 13,1. Kat. 308, Taf. 9,1.

⁵² Dunbabin 1993, 133; Dunbabin 2003a, 150, 151, 164, 178, 241 Fn. 70 („a pair of flasks in a wicker carrier“).

⁵³ Djurić 2015, 94. Lásd még: Šmid 2020, 35.

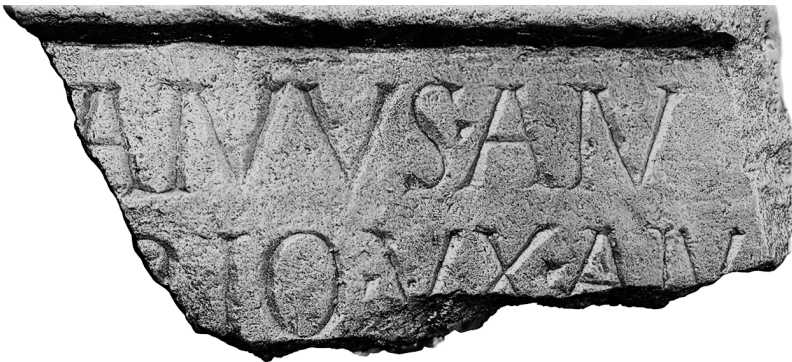
⁵⁴ Amedick 1991, 23 („Doppelkorbflasche“, „doppelte Korbflasche“).

⁵⁵ Koch – Sichtermann 1982, Abb. 564 és Amedick 1991, Taf. 14,2, valamint Dunbabin 2003a, Fig. 104 alapján.

⁵⁶ Burger 1959, 11; Gáspár 2016, 84.

A *tripus*-jelenet alatt mélyített feliratos mezőben kapott helyet az epitáfium, amelyből két töredékes sor maradt fenn (5. ábra). Az igényesen vésett kapitális betűk magassága 4,5 cm (v. 1–2). A betűk keresztmetszete háromszög alakú, ferde bevésésekkel. A betűágyban a festéknek már nincs nyoma. A megmaradt szövegrészen a háromszög alakú *interpunctio* használata következetes. A felirattöredék *nexust* nem tartalmaz. Az első sorból megőrződött egy elhunyt férfi nominativusban álló *cognomenjének* utolsó négy betűje: ANVS.⁵⁷ Ezt az AN suspensio követi, azaz az életkort ige nélkül kifejező formula (genitivus quantitatis). A második sor megmaradt részének végén újra megtaláljuk az AN rövidítést. Amennyiben ismét számnévi jelzős genitivusként értelmezzük, az életkorjelölő szerkezetet megelőző VX feloldható ux(or) alakban. Így a soreleji BIO / PIO / RIO szöveg-töredéket a feleség nevére, azaz egy nominativusban álló női névre kell kiegészítenünk.⁵⁸ Nem megszokott, de akad rá példa Pannonia keleti felében is, hogy az élettartam jelzésére a genitivus quantitativus és az accusativus / ablativus temporis felváltva alkalmazták egyazon feliraton belül.⁵⁹ Ezt figyelembe véve az VX suspensio feloldható v(i)x(it) alakban is. Ebben az esetben a BIO / PIO / RIO szöveg-töredék kiegészítésére számos lehetőség kínálkozik (férfi / női név nominativusban vagy dativusban, foglalkozás / jelző dativusban). Az VX esetleg az origo jelölésére is szolgálhatott – Ux(amensis) –, bár a felmerült lehetőségek közül ez a legkevésbé valószínű. Mindezek alapján az alábbi feliratfeloldási lehetőségeket javaslom:

[- - -]anus an(norum) [- - -] | [- - -]rio ux(or) an(norum) [- - -] | [- - -]
 [- - -]anus an(norum) [- - -] | [- - -]b/p/rio v(i)x(it) an(nnos) [- - -] | [- - -]

5. ábra: A feliratos mező⁶⁰

⁵⁷ A lehetőségekhez lásd az *a tergo* cognomen-indexeket: Mócsy *et al.* 1983, 378–382; Solin – Salomies 1994, 455–465.

⁵⁸ Pannoniából ismert a Materio női név (OPEL III, 64). Lásd még: Chrysario, Eleuterio (OPEL II, 55, 115), Senario, Severio, Trio (OPEL IV, 65, 76, 129).

⁵⁹ Pl. Lupa 1371, 3142, 3578, 17550.

⁶⁰ A szerző fotója.

A köemlék stíluskritikai alapon, a fő képmezőben ábrázolt személyek viselete, valamint a *tripus*-jelenet sajátosságai okán a 3. század második harmadára keltezhető. Ez paleográfiai érvekkel is alátámasztható, hiszen a felirat *N* betűinek *ductusa* különleges. Míg a betű bal oldali függőleges hastája kissé jobbra dől, az átlót és a jobb oldali függőleges hastát *V*-betűszerűen alakították ki. Az aquincumi példák alapján a kései feliratok *N* betűjén többször az első hasta csaknem függőleges, a második ferde.⁶¹ Több pécsi sírkő mellett hasonló *N* betűt találunk egy pécsi lelőhelyű, Gallienus kori oltáron,⁶² valamint a 275–276-ra keltezhető *Lupa* 10985 mérföldkövön is.

Felhasznált irodalom

- Abramić 1925: Abramić, Mihovil: *Poetovio. Führer durch die Denkmäler der römischen Stadt*. Wien: Verlag der Österreichischen Staatsdruckerei.
- Agócs 2011: Agócs Nándor: Műhelykérdések az aquincumi sírsztélék áldozati jelenete kapcsán. In: Szappanyos Melinda (szerk.): *A IX. Országos Interdiszciplináris Grastyán Konferencia előadásai*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem, Grastyán Endre Szakkollégium, 7–15.
- Agócs 2019: Agócs Nándor: *Dignitas, Auctoritas, Maiestas és Potestas Pannoniában. A politikai, vállalási és gazdasági hatalom ismert pannoniai származású és helyi birtokosai Pannonia térségében Augustustól Iustinianus koráig* (Ókor-Történet-Írás 7). Pécs–Budapest: Pécsi Tudományegyetem, Ókortörténeti Tanszék – L'Harmattan.
- Agócs et al. 2021: Agócs Nándor – Grüll Tibor – Jusztinger János – Szabó Ernő: Íróanyagok és íróeszközök ábrázolásai római síremlékeken. Kísérlet egy gyakori ikonográfiai motívum tipológiai elemzésére. *Ókor* 20(1): 26–45.
- Amedick 1991: Amedick, Rita: *Die Sarkophage mit Darstellungen aus dem Menschenleben 4. Vita privata* (Die antiken Sarkophagreliefs 1). Berlin: Mann.
- Bándi et al. 1973: Bándi Gábor – Burger Alice – Fülep Ferenc – Kiss Attila: *Baranya története az őskortól az Árpád-korig* (A pécsi Janus Pannonius Múzeum állandó régészeti kiállításának vezetője) (A Janus Pannonius Múzeum Füzetei 15). Pécs: [s.n.].
- Beszédes 2020: Beszédes József: *Római kori sírkövek Carnuntumból és városi territoriumáról* (Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 19). Budapest: Archaeolingua.
- Bianchi 1973: Bianchi, Luca: Il cosiddetto pannonische Totenmahl e altre figure di offerenti. *Apulum* 13: 155–181.
- Burger 1959: Burger Alice: *Áldozati jelenet Pannonia köemlékein* (Régészeti Füzetek II:5). Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum – Történeti Múzeum.
- Čremošnik 1959: Čremošnik, Irma: Totenmahldarstellungen auf römischen Denkmälern in Jugoslawien. *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien* 44: 207–230.
- CSIR U 7: Burger, Alice: *Die Skulpturen des Stadtgebietes von Sopianae und des Gebietes zwischen der Drau und der Limesstrecke Lussonium–Altinum*. (Corpus signorum imperii Romani – Corpus der Skulpturen der römischen Welt: Ungarn 7). Budapest: Akadémiai Kiadó, 1991.

⁶¹ Fehér – Kovács 2018, 48.

⁶² Szabó Á. – Tóth Zs. 2009, 275, 3. kép.

- Davies 1985: Davies, Glenys: The Significance of the Handshake Motif in Classical Funerary Art. *American Journal of Archaeology* 89(4): 627–640.
- Desjardins – Rómer 1873: Desjardins, Ernest – Rómer Flóris: *A Magyar Nemzeti Múzeum római feliratos emlékei = Inscriptiones monumentorum Romanorum eiusdem Musei Nationalis in Budapest* (Acta Musei Nationalis Hungarici). Budapest: Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomda.
- Diez 1948: Diez, Erna: Die Aschenkisten von Poetovio. *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien* 37: 151–174.
- Diez 1961: Diez, Erna: Zur Darstellung des Totenopfers auf norischen Grabsteinen. *Schild von Steier* 9: 47–57.
- Diez 2006: Diez, Erna: Zur Darstellung des Totenopfers auf norischen Grabsteinen. In: Koiner, Gabriele – Lehner, Manfred – Lorenz, Thuri – Schwarz, Gerda (Hrsg.): *Kunstprovinzen im römischen Imperium: ausgewählte Schriften Erna Diez* (Veröffentlichungen des Instituts für Klassische Archäologie der Karl-Franzens-Universität Graz 7). Wien: Phoibos, 101–111.
- Djurić 2001: Djurić, Bojan: Production of marble sarcophagi in Poetovio. *Budapest Régiségei* 34: 47–62.
- Djurić 2015: Djurić, Bojan: A Late Roman Convivium Sarcophagus from Ptuj. In: Porod, Barbara – Koiner, Gabriele (Hrsg.): *Römische Sarkophage, Akten des Internationalen Werkstattgesprächs, 11. – 13. Oktober 2012 (Graz)* (Schild von Steier Beiheft 5). Graz: Universität Graz, 90–99.
- Dunbabin 1993: Dunbabin, Katherine M. D.: Wine and water at the Roman convivium. *Journal of Roman Archaeology* 7: 116–141.
- Dunbabin 2003a: Dunbabin, Katherine M. D.: *The Roman banquet. Images of conviviality*. New York: Cambridge University Press.
- Dunbabin 2003b: Dunbabin, Katherine M. D.: The Waiting Servant in Later Roman Art. *The American Journal of Philology* 124(3): 443–468.
- Erdélyi 1974: Erdélyi Gizella: *A római kőfaragás és köszobrászat Magyarországon* (Apollo Könyvtár 5). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Facsády 2007: Facsády Annamária: Aquincumi fülbevalók. *Budapest Régiségei* 40: 51–70.
- Facsády 2008: Facsády, Annamária: Earrings on stone monuments from Pannonia. In: Franek, Christiane – Lamm, Susanne – Neuhauser, Tina – Porod, Barbara – Zöhrer, Katja (Hrsg.): *Thiasos. Festschrift für Erwin Pochmarski zum 65. Geburtstag* (Veröffentlichungen des Instituts für Archäologie der Karl-Franzens-Universität Graz 10). Wien: Phoibos, 229–242.
- Facsády 2009: Facsády Annamária: *Aquincumi ékszerek – Jewellery in Aquincum* (Aquincumi Múzeum gyűjteménye 1). Budapest: Budapesti Történelmi Múzeum.
- Fehér – Kovács 2017: Fehér Bence – Kovács Péter: Római faragott kőemlékek Somogyvárról. Megjegyzések Somogy megye római kori felirataihoz. In: *Studia Epigraphica Pannonica (SEP) Vol. IX.: Epigráfiai tanulmányok Alföldy Géza emlékére* (TITE Könyvek 12). Budapest: Történelmi Ismeretterjesztő Társulat Egyesület – Corpus Inscriptionum Latinarum magyarországi munkabizottsága, 5–43.
- Fehér – Kovács 2018: Fehér Bence – Kovács Péter: *Palaeographia Aquincensis. Aquincum görög és latin feliratainak paleográfiája*. Budapest: Pytheas.
- Gábor 2001: Gábor Olivér: Régészeti emlékek. In: Füzes Miklós (szerk.): *Pécsvárad*. Pécsvárad: Pécsvárad város önkormányzata, 31–52.
- Gábor et al. 2004: Gábor, Olivér – Kárpáti, Gábor – Lengvári, István – Pozsárkó, Csaba: Sopianae. In: Šašel Kos, Marjeta – Scherrer, Peter (eds.): *The autonomus towns of Noricum and*

- Pannonia – Die autonomen Städte in Noricum und Pannonien. Pannonia II* (Situla 42). Ljubljana: Narodni Muzej Slovenije, 269–294.
- Gáspár 2016: Gáspár Dorottya: *Pannoniai síremlékek I–III. Római kori halottkultusz a mai Magyarország területén* (Bivio 4). Budapest: Evangélikus Országos Könyvtár.
- Gojkovič 2014: Gojkovič, Mojca Vomer: Women from Poetovio. In: Uhač, Ida Koncani (ed.): *Akti XII. međunarodnog kolokvija o rimskoj provincijalnoj umjetnosti: Datiranje kamenih spomenika i kriteriji za određivanje kronologije: Pula, 23.–28. V. 2011.* Pula: Arheoloski Muzej Istre, 148–153.
- Grüll – Szabó E. 2022: Grill Tibor – Szabó Ernő: Az „arany köldöktől” az olvasóállványig – A pirusztekercs-olvasás kultúrája. In: Gresz Ágnes (szerk.): *Liber Amicorum: Studia Maria Fekete Dedicata* (Specimina Nova Suppl. 13). Pécs: Pécsi Tudományegyetem, Ókortörténeti Tanszék – Régészet Tanszék, 41–51.
- Handy – Pochmarski 2020: Handy, Markus – Pochmarski, Erwin: Die Sagumtracht in der Provinz Pannonia superior. In: Radman-Livaja, Ivan – Bilić, Tomislav (eds.): *Monumenta marmore aereque perenniora. Zbornik radova u čast Anti Rendiću-Miočeviću* (Collectanea Archaeologica Musei Archaeologici Zagradiensis). Zagreb: Arheološki muzej u Zagrebu, 278–301.
- Hoffiller – Saria 1938: Hoffiller, Viktor – Saria, Balduin: *Antike Inschriften aus Jugoslawien I. Noricum und Pannonia Superior.* Zagreb: Kugli.
- Kárpáti 2001: Kárpáti Gábor: A pécsváradai bencés kolostor építéstörténete. In: Füzes Miklós (szerk.): *Pécsvárad.* Pécsvárad: Pécsvárad város önkormányzata, 31–52.
- Koch – Sichtermann 1982: Koch, Guntram – Sichtermann, Hellmut: *Römische Sarkophage.* München: Beck.
- Kovács 2005: Kovács, Péter: *Tituli Romani in Hungaria Reperti: Supplementum.* Budapest–Bonn: Enciklopédia Kiadó–Habelt.
- Kremer 2019: Kremer, Gabrielle: Grabrelief und sozialer Status auf Grabdenkmälern der römischen Donauprovinzen. In: Binsfeld, Andrea – Ghetta, Marcello (Hrsg.): *Ubi servi erant? Die Ikonographie von Sklaven und Freigelassenen in der römischen Kunst: Ergebnisse des Workshops an der Université du Luxembourg (Esch-Belval, 29.–30. Januar 2016)* (Forschungen zur antiken Sklaverei 43). Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 157.
- Láng 1919: Láng, Margit: Die pannonische Frauentracht. *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien* 19–20: 207–260.
- Láng 1927: Láng Margit: Halotti lakomaábrázolások panonniai és daciai síremlékeken. *Az Országos Magyar Régészeti Társulat Évkönyve* 2: 71–80.
- Lovenjak 1998: Lovenjak, Milan: *Neviodunum (Inscriptiones Latinae Sloveniae I.)* (Situla 37). Ljubljana: Narodni Muzej Slovenije.
- Lupa:* Harl, Friederike – Harl, Ortoif: <http://lupa.at> (*Bilddatenbank zu antiken Steindenkmälern*)
- Mander 2012: Mander, Jason: The Representation of Physical Contact on Roman Tombstones. In: Harlow, Mary – Larsson Lovén, Lena (eds.): *Families in the Roman and Late Antique World.* New York: Continuum, 64–84.
- Mócsy 1990: Mócsy András: Síremlékek. In: Mócsy András – Fitz Jenő (szerk.): *Pannonia régészeti kézikönyve.* Budapest: Akadémiai Kiadó, 250–253, 367–368.
- Mócsy et al. 1983: Mócsy, András – Feldmann, Reinhard – Márton, Erzsébet – Szilágyi, Mária: *Nomenclator provinciarum Europae Latinarum et Galliae Cisalpiniae cum indice inverso* (Dissertationes Pannonicae III:1). Budapest: [NPI].

- Mráv 2009: Mráv Zsolt: Másodlagosan beépített római mészke és márvány köemlékek az alsóhetényi belső erődéből. Előzetes kutatási beszámoló. In: Tóth Endre: *Studia Valeriana. Az alsóhetényi és ságvári késő római erődök kutatásának eredményei* (Helytörténeti sorozat 8). Dombóvár: Dombóvári Városszépítő és Városvédő Egyesület, 243–281.
- Nagy 1945: Nagy Lajos: Egy pincelelet az aquincumi polgárvárosban: a pannóniai agyag világító-tornyocskák kérdése. *Budapest Régiségei* 14: 155–202.
- OPEL: Lőrincz, Barnabás (Hrsg.): *Onomasticon provinciarum Europae Latinarum I–IV*. Budapest–Wien: Archaeolingua – Forschungsgesellschaft Wiener Stadtarchäologie, 1994–2002.
- Oroszlán 1918: Oroszlán Zoltán: *Mitológiai és szimbolikus képtípusok a pannóniai síremlékeken*. Budapest: „Élet” Irodalmi és Nyomda Rt.
- Petruț – Mustață 2010: Petruț, Dávid – Mustață, Silvia: The iconography of the waiting servants depicted on funerary reliefs from Roman Dacia. *Revista Bistriței* 24: 171–202.
- Rothe 2012: Rothe, Ursula: Clothing in the Middle Danube provinces. The garments, their origins and their distribution. *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien* 81: 137–231.
- Saria 1933: Saria, Balduin: Novi napisi iz Kranjske. *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo* 14: 5–27.
- Šašel Kos 1997: Šašel Kos, Marjeta: *The Roman inscriptions in the National Museum of Slovenia* (Situla 35). Ljubljana: Narodni Muzej Slovenije.
- Schober 1914: Schober, Arnold: Römischer Friedhof in Au am Leithaberg. *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien* 17(Beibl.): 203–256.
- Siebert 1999: Siebert, Anne Viola: *Instrumenta Sacra. Untersuchungen zu römischen Opfer-, Kult- und Priestergeräten* (Religionsgeschichtliche Versuche und Vorarbeiten 44). Berlin–New York: de Gruyter.
- Šmid 2020: Šmid, Katarina: Med »pogansko« antiko in zgodnjim krščanstvom sarkofag z upodobitvijo gostije (convivium). In: Šteiner, Martin (ed.): *Umetnost Ptujja in ptujski umetniki*. Ormož: Pokrajinski muzej Ptuj, 31–45.
- Solin – Salomies 1994: Solin, Heikki – Salomies, Olli: *Repertorium nominum gentilium et cognominum Latinorum* (Alpha–Omega: Reihe A, Lexika, Indizes, Konkordanzen zur klassischen Philologie 80). Hildesheim–Zürich–New York: Olms–Weidmann.
- Stewart 2009: Stewart, Peter: Totenmahl reliefs in the northern provinces: a case-study in imperial sculpture. *Journal of Roman Archaeology* 22(1): 253–274.
- Szabó Á. – Tóth Zs. 2009: Szabó Ádám – Tóth Zsolt: Gallienus kori felirat Sopianaeból. In: Szabó Ádám (szerk.): „*Ripam omnem quaesivit*”: *Ünnepi tanulmányok prof. Visy Zsolt 65. születésnapjára tanítványaitól* (Specimina Nova Suppl. 8). Pécs–Paks: PTE BTK – Városi Múzeum Paks, 265–276.
- TitAq: Tituli Aquincenses*. Cura Alföldy Géza – Kovács Péter – Szabó Ádám. Budapestinum, 2009–.
- Tóth E. 2006: Tóth Endre: A pogány és keresztény Sopiana. (A császárkultuszközpont Pannonia Inferiorban, valamint a pogány és keresztény temetkezések elkülönítésének a lehetőségéről: a II. sírkamra). *Specimina Nova* 20: 49–102.
- Tóth I. 2009: Tóth István: A Burgstall öröksége. Egy archaikus túlvilágkép töredékei. *Soproni Szemle* 63(1): 3–22.
- Ziegler 2000: Ziegler, Daniela: *Frauenfrisuren der römischen Antike: Abbild und Realität*. Berlin: Weißensee Verlag.
- Zinn 2001: Zinn, Frank: Untersuchungen zu Wagenfahrt-darstellungen auf provinzialrömischen Grabdenkmälern. *Kölner Jahrbuch* 34: 141–266.

ABSTRACTS

I. Greece

András Patay-Horváth

Pelops' legendary scapula and the bones of Orestes in the service of political propaganda

The well-known story of Orestes' bones and their role in Sparta has often been discussed, similarly to the resurrection of Pelops involving his scapula made of ivory. The possible connection between these two episodes has, however, not received appropriate attention so far. In this paper, I will argue that the undated transfer of Pelops' bone to Olympia and the tradition that this talisman played some role in capturing Troy had to precede that of the bone transfer from Tegea to Sparta.

A real bone transfer was obviously useless from a military point of view and its psychological outcome (if any) was of course unpredictable in reality; it could claim efficiency only if there was already a well-known precedent, most probably a mythical bone transfer. Moreover, even if there was perhaps no real bone transfer at all and the tale of Orestes' bones was simply used as a fictional explanation for the military success after the victory, a mythical prototype was needed even more. The success of the mythical operation had to be beyond any doubt because in this way the mythical story may have encouraged imitation in reality and was able to legitimize the politics of bones, or if there was no real bone transfer, it could inspire the propaganda tale of Orestes' bones explaining the real victory.

The bones of Orestes were therefore credited with the capacity of providing military success in a historical case because the shoulderblade of Pelops (a famous bone of a famous ancestor) was already generally agreed to have been useful for his descendants Agamemnon and Menelaus in achieving a military victory (i.e., the conquest of Troy) as well.

Keywords: archaic Greece, warfare, Sparta, Tegea, talismans

György Németh

Sekomas in Greek marketplaces

To check the volume of liquid or grain, characteristically shaped measures carved from stone, mostly marble, which are now called sekomas, were set up in the Greek marketplaces. This study deals with sekomas that had Greek or Latin inscriptions.

Keywords: sekoma; liquid's volume; marketplaces; Greek and Latin inscriptions

András Kárpáti

Is the winner beautiful? A vase painting commemorating a *chorēgia*

This study attempts to analyse a depiction on a red-figure vase from Athens, which appears to commemorate the victory of an Attic phyle in a choros competition. What kind of synergy

is there between the memories of the *chorēgia* and the way in which they are interpreted on a vase? Is the communication between the inscriptions painted on the image and the *symposiastēs* using the vessel understandable, and how is this highlighted by the painter through the modification of iconographic motifs?

Keywords: Athens (fifth c. BC); dithyramb; choregia/choregos; victory monument; tripod; Akamantis; red-figure vase; iconography

Gyula Lindner

Athens and the Ionians during the Peloponnesian War

Athens' relationship with Ionic-speaking/identity Greeks was a constant agenda in the fifth century BC. Both in the context of the war against the Persians and the rivalry with the Greek *poleis*, there arose the issue of winning and supporting Ionic city-states. In their political propaganda, which was rooted in mythicism, the Athenians emphasised the Ionians' origin in Athens and thus the kinship between the two peoples. This kinship, however, was difficult to reconcile with another much-vaunted premise of Athenian public life, which emphasised the indigenous, autochthonous nature of the Athenians. This article examines the relationship between Athens and the Ionians in the period of the Peloponnesian War in the light of the available literary and epigraphic sources.

Keywords: Athens; Ionians; Peloponnesian War; mythical propaganda; kinship theories; autochthony

Péter Kató

The ivy wreath of freedom. Observations on an Eretrian inscription from the Hellenistic period

The subject of this paper is an Eretrian popular decree, which has come down to us in a copy by Cyriacus of Ancona. The early Hellenistic decree requires the inhabitants of the city to appear wearing an ivy wreath on occasion of the Dionysus festival, which was extended to mark the liberation of the city. An earlier interpretation surmised that a particularly problematic section of the text elaborated on wreaths made from permanent materials or treated with preservatives to be rented by participants for the celebration. This study is proposing an alternative interpretation: the city hired contractors to produce the wreaths and that the costs were borne by the city instead of the participants. This interpretation will contribute to our understanding of the economic aspects of the ancient festival.

Keywords: Hellenism; polis; festival; wreath

Rugási Gyula

The hidden paths of tradition. A fragment of Ibn Sina's commentary to Metaphysics Lambda

Several works have been produced over the last century and a half to uncover the tangled traces of Aristotle's or Plotinus' reception in Arabic. Ibn Sina's interpretation to Metaphysics Lambda bears perhaps the most important feature of the early Arabic reception of ancient

Greek philosophy: the elementary mixture of the Aristotelian corpus and the Neoplatonic interpretive tradition. This paper contains a Hungarian translation to, and commentary on, a chapter of this fragmentary work, which was probably conceived as part of the larger Book of Fair Judgment (*Kitab al-Insaf*), partially destroyed when Mesud II, Sultan of Rum, captured Isfahan in 1030.

Keywords: Arabic commentaries on Aristotle's Metaphysics; Averroes/Ibn Rushd; Avicenna / Ibn Sina; Plotinus; Neoplatonism; kalam (ilm al-kalām); philosophical theology

II. Rome

Levente Takács

The classification of (arable) land in ancient Rome

The Romans had several ways of categorizing land, including religious, legal and surveying aspects, which could sometimes overlap. This paper attempts to examine, through the category of *ager arcifinius/arcifinalis*, which factors influenced the classification, and how one category could evolve into another.

Keywords: land surveying; land possession; ancient Rome; Roman law

Ernő Szabó

An unpublished Roman tomb stele fragment with inscription from the Janus Pannonius Museum in Pécs

A hitherto unpublished Roman tomb stele fragment with inscription, located in the Roman lapidary of the Janus Pannonius Museum in Pécs. I clarify the place where the gravestone, which is not recorded in the museum's records, was found, as well as the circumstances of its discovery. According to press reports of the time, the monument (made of white marble, dimensions: 75×39×19 cm) was found in 1986 in a secondary position in Pécsvárad (Báránya County, Hungary), where it had been used as a pavement. From the main field of view, a half-length depiction of an adult woman and an adult man, as well as a fragment of a bust of a child have survived (Fig. 1). The woman's jewellery is carved with great care and detail, and her costume has a dating value (Fig. 2). The man is holding a scroll (*volumen*) in his left hand, while in his right he is holding the woman's right hand (*dextrarum iunctio*). The narrow band between the main field and the inscription field is decorated with a *tripus* scene (a "Pannonian banquet"). The scene also features two closely touching cylindrical objects, which often appear on "Pannonian banquets" alongside the *mensa tripes* (Fig. 3). Its interpretation is rather controversial in scholarly literature on Pannonia. Based on the richly detailed depictions found elsewhere in the empire (Fig. 4), it may well be a pair of flasks in a wicker carrier. Only two fragmentary lines from the inscription field have come down to us (Fig. 5), and I suggest the following possibilities for their completion:

[- - -]Janus an(norum) [- - -] | [- - -]rio ux(or) an(norum) [- - -] | [- - -]
[- - -]Janus an(norum) [- - -] | [- - -]b/p/rio v(i)x(it) an(nnos) [- - -] | [- - -]

On the basis of style criticism, the costume of the persons depicted in the main field of view, the characteristics of the *tripus* scene and palaeographical arguments, the monument can be dated to the second third of the third century.

Keywords: Roman epigraphy; funerary inscription; Roman Pannonia; Scroll in hand; Tripus-scene; Janus Pannonius Museum in Pécs (JPM); Pécsvárad

György W. Hegyi

Horns and power, Liv. I. 45. 1-7

This paper examines, on the basis of Livius and Plutarch, the fictional narrative of the foundation of the sanctuary of Diana upon the Aventine Hill by the Latin League: it seeks to better understand the place and function of this obviously fictional story in the Roman past and identity. The analysis focuses on two motifs, horns and deception, and attempts to interpret them through further parallel stories and by linking them to each other.

Keywords: Aventinus; horns; Servius Tullius; Latins; deception motif; Livius

Mark Wilson

The Calendar Decree of Asia, the New Testament, and a Recent Discovery in Metropolis

This article discusses one of the most important inscriptions from the Roman imperial period – the Calendar Decree of Asia. Copies have been found in six cities in the former province. The article will first review the discovery and the publication of the decree. Then its relevance for New Testament scholarship, beginning with Adolf Deissmann, will be discussed. The article will review how the decree's language has informed discussions of the Gospel of Mark as well as the use of imperial ideology in Paul's letters. It concludes by discussing the discovery of a more complete copy of the decree found in Metropolis. This version both confirms and negates readings of specific language in the inscription used in discussions of New Testament texts.

Keywords: Calendar Decree; Asia; Priene; Metropolis; imperial ideology

Boaz Zissu, Danny Bickson, Dvir Raviv

Archaeological Explorations at the Shalmon Spur in the Jerusalem Hills

The Shalmon spur is located in the Jerusalem hills, about 6 km west of Jerusalem. The site dominates Nahal Refaim – a natural route leading to the city. Another ancient road to Jerusalem diverges from the main Roman road from Beit Guvrin to Jerusalem and passes near here.

The site consists of two separate concentrations of ancient remains: the eastern spur, where two towers and two ritual baths were found, and the lower slopes of triangulation point 691, where many ancient remains are covered by terraces. The pottery collected from the surface was dated to the Iron Age II and the Persian, Hellenistic, Hasmonean, Roman, Byzantine, and Early Islamic periods.